

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКИХ КАДРІВ УКРАЇНИ В 1933-1940 РР.

Період 1933-1940 рр. став для вищої школи періодом завершення організаційного і матеріального зміцнення, коли було впорядковано структуру мережу вузів, контингент викладачів і студентів. На початку 1940 р. Україна мала багатогалузеву вищу школу, яка, в основному, задовольняла попит економічного, культурного і наукового розвитку держави. Стосуючись професорських викладацьких кадрів, можна сказати, що як і вся вища освіта у цілому, вони теж пережили період реформ і незважаючи на нові труднощі, що супроводжували панування тоталітарного режиму у державі, теж вийшли у передвоєний період зі своїми здобутками та втратами.

Розглянемо, до якого ж завершення підійшли процеси у сфері вищої освіти та професорсько-викладацькому осередку у даний період.

На кінець 1932 р. підводились підсумки у розвитку економіки за період першої п'ятирічки, а також підсумовувались результати роботи у сфері вищої освіти. В Україні за період з 1928 р. до 1932 р. зросла кількість вузів з 39 (у деяких джерелах 42 – прим. автора) до 173, кількість студентів зросла, відповідно, з 29,1 тис. до 196, 8 тис. осіб [1]. На період 1937 р. кількість вузів скоротилась у зв'язку з закінченням процесу створення галузевих вузів та стабілізацією їх мережі: дрібні вузи були закриті, усунено паралелізм у підготовці кадрів, переглянуто й скорочено номенклатуру спеціальностей, відкрито ряд нових вузів. У республіці вже діяли 123 вузи, в тому числі 35 індустріально – технічних, 20 сільськогосподарських, 36 педагогічних, 14 медичних [2].

Поступово вирішувалась проблема забезпечення кваліфікованими кадрами всіх сфер життя, в тому числі й професорсько-викладацькими кадрами. У вузах не тільки збільшилася кількість педагогічних кадрів, а й значно підвищилася їх кваліфікація.

Однак, держава вважала питання з вузами, системою навчання в них та проблемою професорсько-викладацьких кадрів вирішеною з багатьма недоліками, про що свідчить поява постанови ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. “Про навчальні програми і режим у вищій школі та технікумах”. У постанові засуджувався бригадно-лабораторний метод навчання, впроваджувались постійні навчальні плани, розклад занять, диференційована форма оцінки успішності студентів, відновлювався захист дипломних проєктів, зверталася увага на поліпшення виробничої прак-

тики та ін. [3]. Також відмічалось, що необхідно упорядкувати мережу вузів в інтересах дійсного забезпечення її кадрами викладачів, зміцнити існуючі університети, як заклади для підготовки висококваліфікованих фахівців та педагогів. Так як в Україні університетська система була ліквідована у 20-і роки, то передбачалось відтворити її діяльність.

Колегія Наркомосвіти УРСР, виходячи з постанови ЦВК СРСР, РНК УРСР, 10 березня 1933 року прийняла постанову “Про організацію на Україні державних університетів” [4] та ухвалила відкриття з вересня 1933р. університетів в Україні. Відкриті знову у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську університети почали підготовку спеціалістів на 20 факультетах [5].

У 1935р. ЦК КП(б)У розглядав питання “Про мережу учбових закладів на Україні. Наркомату важкої промисловості, харчової промисловості, місцевої промисловості, комунального господарства, Головдортрансу та Укрпромади”. Результатом була ліквідація частини дрібних вузів, частку з них реорганізували в технікуми, частку об’єднали з іншими вузами [6].

У 1936р., з 5 по 9 травня проходила конференція університетів України, де, в основному, стояли питання про розгортання науково-дослідної роботи, навчальні плани, програми та інші проблеми щодо навчального процесу. Проблеми вищої школи отримали подальше продовження й у постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936р. “Про роботу вищих учбових закладів та про керівництво вищою школою” [7]. У постанові зверталась увага на покращення складу науково – педагогічних кадрів вузів, керівництво вузів та відповідні наркомати зобов’язувались вирішати дану проблему, покращити умови для підвищення якості учбової роботи, організацію практики на виробництві, збільшення роботи студентів у бібліотеках, архівах, лабораторіях. Викладацький склад повинен був допомагати студентам, забезпечувати їх консультаціями.

Зростали асигнування на наукову роботу держуніверситетів: на 1934/35 н.р. Київському університету виділялось 250.000 крб., Харківському – 55.000 крб., Одеському – 50.000 крб., Дніпропетровському – 40.000 крб. [8].

Поступово з’являлося більше можливостей залишати для викладання у вищій школі випускників вузів. Так, тільки чотири університети України в 1935/36 учбовому році направили до вузів на роботу 131 випускника [9]. В Одеському університеті у 1940 р. на 51 кафедрі працювало 300 викладачів, з них 126 – вихованці цього вузу, що закінчили вуз вже за часи радянської влади. У Харківському університеті на той же період працювало 308 викладачів, з яких 236 були випускниками радянських часів; із 285 представників професорсько-викладацького складу Київського індустріального інституту на період 1939/40н.р. – 183 були випускниками цього ж вузу [10].

Зросла загальна кількість вузівських викладачів: якщо в 1930р. у вищій школі України було 2576 викладачів, то в 1937 р. – 7258, а у 1938 р. – 9969 викладачів [11].

Поряд з позитивними зрушеннями, як і раніше вистачало проблем, що породжувались “генеральною лінією партії” та приводили лише к переслідуванню найбільш прогресивних наукових кадрів, значно підривали прошарок тих професорсько-викладацьких кадрів, які були найбільш авторитетними та професійними.

У 1938 р., виступаючи 15 травня на I-й Всерадянській нараді працівників вищої школи, В.М.Молотов відмічав, що реорганізація вузів, в основному, закінчена, “... вони побудовані відносно до потреб держави, яка буде соціалізм” [12]. Однак, відмічалось, що не до кінця вирішене питання про керівні та професорсько-викладацькі кадри вузів, хоч йому приділялось “ в останній час немало уваги... у даній області багато слабких місць...Комітету вищої школи треба ще багато попрацювати над підбором керівних кадрів вузів і над правильним проведенням штатно-окладної системи” [13]. Також зазначалась, що не до кінця вирішена і проблема з підручниками, кількість їх не задовольняла потреби. Тому перед професорсько-викладацьким складом було поставлено задачу написання підручників, яка називалась найважливішою та невідкладною.

Україна і до наради займалась питанням видання підручників. Ще у серпні 1933 р. Президія комітету по вищій технічній освіті при ЦВК СРСР утворила у Харкові Всеукраїнську комісію по підручниках, яка повинна була займатися виданням та перевиданням підручників для вузів. Також “Сільгоспвидав” видав у 1933р. 38 найменувань підручників для сільськогосподарських вузів, а у 1934р. ще 39 [14].

Значно розширювалась науково – дослідна робота у вузах: кафедри стали займатися не лише учбово-педагогічною діяльністю а й науково-дослідною роботою, збільшувалась кількість наукових кадрів, що підготовлювалися через аспірантуру. Згідно з постановами РНК СРСР від 13 січня 1934 р. “Про вчені ступені та звання” та 20 березня 1937 р.” Про порядок встановлення вчених ступенів та звань” [15], вводився у дію новий порядок присудження вчених ступенів і звань, збільшилася кількість галузей наук, по яких йшло присвоєння вчених ступенів [16], що позитивно впливало на кваліфікацію наукових кадрів та підвищувало рівень їх науково-дослідної діяльності. Згідно постанові 1934 р. встановлювались два вчених ступені – кандидата і доктора наук (що було скасовано рішенням СНК в 1918 р.) та три вчених звання: для вузів – асистента, доцента, професора, а для Науково-дослідного інституту – молодшого і старшого наукових співробітників і дійсного члена науково-дослідної установи. Постановою 1937 р. встановлювався порядок отримання наукових ступенів: для здобуття ступеня кандидата та доктора наук необхідно було захистити дисертацію. Відповідно розширювались і функції вчених та факультетських рад, які повинні були приймати захист

дисертацій, а також всіляко сприяти активізації та покращенню наукової, дослідницької, учбової роботи [17].

У Київському державному університеті у той час захистили дисертації І.Д.Мельников, О.З.Жмудський, О.П.Маркевич, Л.К.Мушкало, О.К.Кошпик, М.В.Товбін та багато інших [18]. У Харківському університеті протягом 1936 р. всього присвоєно вчених ступіней та звань 170 особам, з них – доктора наук – 15, кандидата наук – 40, вчені звання професора – 60, доцента – 55 особам. Значно покращилась і активізувалась наукова робота у вузах. Особливого розвитку вона набула в другій половині 30-х років. Так, у 18 вузах УРСР у 1936р. розроблялось 225 тем по держбюджетній тематиці на 1 млн.385 тис крб., та 293 теми по господарствах на 5625 тис крб. У виконанні цих робіт було задіяно 534 представника професорсько-викладацького складу вузів, 140 аспірантів і близько 400 студентів. За 1936р. було закінчено 147 держбюджетних наукових досліджень на 557 тис. крб., та 232 теми по господарствах на суму 3450 тис. крб. [19].

У 1939р. викладачі університетів, педагогічних, учительських, бібліотечних інститутів та інституту журналістики вели науково – дослідницьку роботу з 1422 тем. Професорсько-викладацький склад Харківського університету, де тоді налічувалось 417 викладачів, з яких – 36 докторів наук, – 26 – професорів, 116 – кандидатів, 15 – доцентів [20], протягом 1938/39 рр. виконав 123 наукових теми; у Дніпропетровському університеті, діяльність якого було відроджено у 1934р., за той же період було виконано 153 наукових теми ті підготовлено до друку 133 наукових праці [21].

На 1 вересня 1940/41 навчального року у Дніпропетровському державному університеті діяло 44 кафедри зі 173 штатними викладачами, з них 12 – докторів наук і 78 – кандидатів наук [22].

На кінець другої п'ятирічки лише у науково-дослідних установах працювало 5780 вчених. Професорсько-викладацький склад вузів становив близько 10 тис. чоловік. До їх числа входило: 34 академіка; 1,7 тис професорів; 2,5 тис. доцентів; 2,2 тис. старших наукових співробітників [23]. Всього наукових робітників в Україні в 1940 р. нараховувалось 19.304 [24].

Незважаючи на такі вражаючі показники, у 30-і роки перейшов ряд проблем, що були і в 20-х рр. Так, наприклад, гострою залишалась проблема сумісництва викладачів, яка значно впливала на якість викладання та була практично у всіх інститутах України у 20-і роки. При обслідуванні інститутів м. Києва у 1938 р. теж відмічалось, що загальною тенденцією у роботі викладачів вузів продовжує залишатися сумісництво, понад 37% професорсько-викладацького складу продовжували викладати у декількох вузах [25]. Причини цього явища продовжували залишатися тими ж самими, що і в попередній період: заробітна плата не задовольняла

негайним потребам, так, середньомісячний заробіток викладача у I кварталі 1938 р. складав 650 крб., заробітна плата викладача Київського авіаційного інституту на грудень 1938 р. дорівнювалась 596 крб. [26], що примушувало викладачів шукати роботу у декількох місцях.

Проблемним залишалось і погодинне навантаження професорсько-викладацького складу. У 1936/37 навчальному році воно значно перевищувало існуючі норми. Так, у Київському медичному інституті нормою вважалось навантаження лекційними годинами професорів – 155 годин на рік, доцентів – 120. Реальне ж навантаження складало у професорів – 350 годин, доцентів – 400, асистентів – 500 [27]. Все це пояснювалось двома причинами: недостатньо високою зарплатою, та неповністю вирішеною проблемою із забезпеченням вузів викладацькими кадрами.

Робота у вузах стала гальмуватися причинами, які напряду були пов'язані зі зміною політичної ситуації у середині держави. У звіті про наукову роботу кафедри нової історії Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка відмічалося, що є труднощі з новою літературою, особливо іноземною, відсутність найбільш важливих наукових журналів, короткий строк наукових відряджень (10 днів), відсутність відряджень за кордон, що загрожувало повним зривом наукової праці кафедри [28]. Також слід відмітити, що з 1938 р. різко скорочується допуск істориків до архівів, так як архіви передавались у розпорядження НКВС СРСР, тобто були поставлені під контроль служби Берія [29]. Як бачимо, порівняно з періодом 20-х років, ситуація, незважаючи на покращення фінансування наукової роботи, у деяких моментах навіть погіршилась: раніше було більше можливостей для відряджень за кордон, роботи з літературою, яка видавалась за кордоном, що значно розширювало горизонти досліджень, давало можливість ознайомлення зі світовими досягненнями у різних галузях.

Також посилюється і процес переслідування представників вищої школи як “ворогів народу”. У матеріалах інститутів за 1934-38 рр. знайдено багато прикладів звільнення з посад викладачів за так звану “підривну діяльність” проти радянської держави. Так, у Київському авіаційному інституті, протягом 1934-35 рр. проходила перевірка партійних документів, результатом її були виключення із рядів ВКП(б), звільнення з роботи (частіше всього зустрічалося формулювання “за ідеологічне перекичування у викладанні та прояви класово-ворожої ідеології” [30] та арешти, як “ворогів народу”) 11 осіб [31].

На 30-і роки припадає і припинення процесу українізації, викладання у вузах знов проводиться російською мовою, вся документація цього періоду, теж, в основному, російськомовна. Єдине, що можна відмітити – це випуск частини вузівських підручників українською мовою, а також наявність значного пропарку викладачів –

українців. Якщо на початку 20-х рр. у вузах України національний склад викладачів розподілявся наступним чином: українців – 23%, росіян – 34%, євреїв – 41%, інших – 2%, то у 1938 р. українці складали 37%, росіяни – 32%, євреї – 28%, інші – 3% [32]. Тобто ми бачимо, що за період українізації зросли національні кадри, які зайняли чільне місце серед професорсько-викладацького складу вузів України.

У вищій школі посилюються процеси щодо підвищення проценту партійних викладачів. Якщо на період 20-х років у вузах переважали безпартійні викладачі, то у 30-і роки картина істотно змінюється. Кількість комуністів у вузах України зростає з 5% у 1930 р. до 25% у 1933 р. [33]. Ще більше даний процес активізується у кінці 30-х років: так, у Київському університеті у 1938р. кандидатами в члени партії було прийнято 36 чол., у члени партії – 29. У Харківському університеті у 1939 р. до партії вступило 92 чол., серед яких 4 професора, 11 доцентів, 9 аспірантів [34].

Крім таких глобальних для радянського суспільства питань, у сфері вищої освіти залишались і труднощі чисто побутового характеру, які теж перейшли з періоду 20-х років. У 20-і рр. гострою залишалась проблема забезпечення професорсько-викладацького складу вузів житлом. Вона залишилась не до кінця вирішеною і в 30-і рр. Планувалось виділення коштів для створення спеціального фонду для будівництва житла та забезпечення ним викладачів київських вузів [35].

Як бачимо, тенденції розвитку та становлення професорсько-викладацьких кадрів краще було вирішено у науковій сфері, а матеріальна, побутова сторона, положення у суспільстві, тобто становище у соціальній сфері залишалось з багатьма не вирішеними моментами, які так і не вдалось подолати у довоєнний період.

Таким чином, напередодні 1941 р. проблема з професорсько-викладацькими кадрами України була, в основному, вирішена, але її вирішення повністю відображувало всі тенденції розвитку радянського суспільства того часу.

Література

1. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. зб. – К., 1957. – 116 с.
2. Ткачова Л.І. Держава і українська інтелігенція (деякі аспекти взаємодій у 20-х – на початку 30-х рр.). – К., 1990. – 89 с.
3. Історія Київського Університету. – К., 1959. – 354 с.
4. Ленінське вчення про культурну революцію та його здійснення на Україні. – К., 1970. – 94 с.
5. Українцев В.В. КПСС – організатор революційного преобразования высшей школы. – М., 1963. – 27 с.
6. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. – Ч.1. – К., 1967. – С.168.

7. Там само. – 358 с.
8. На фронті культури. – К., 1935. – С. 129-130.
9. Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму. 1917-1947. – Харків, 1974. – 84 с.
10. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. – Ч.1. – К., 1967. – С.236-237.
11. Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої школи в період будівництва соціалізму. 1917-1947. – Харків, 1974. – 87 с.
12. Молотов В.М. О высшей школе: Речь на первом Всесоюзном совещании работников высшей школы 15 мая 1938р. – М., 1938. – 6 с.
13. Молотов В.М. Там само. – 10 с.
14. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. Ч.1. – К., 1967. – 226 с.
15. Высшая школа СССР за 50 лет. (1917-1967). – М., 1967. – 48 с.
16. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду (1917-1959): 36. документів у 2-х т. – К., 1959. – Т.1. – С.711-713.
17. Там само. – 360 с.
18. Історія Київського університету. 1834-1959. – К., 1959. – 361 с.
19. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. – Ч.1. – К., 1967. – 247 с.
20. Так само – 237 с.
21. Так само – 247 с.
22. Дніпропетровський державний університет: 75 років. – Дніпропетровськ, 1993. – С.5-6.
23. Курносів Ю.О. Нариси історії української інтелігенції. У 3-х кн. – Кн.ІІ. – К., 1994. – 59 с.
24. Высшая школа СССР за 50 лет. (1917-1967). – М., 1967. – 48 с.
25. Державний архів м. Києва. – Ф. Р – 136. – Оп. 1. – Спр.6. – арк.4.
26. Там само. – Ф. Р – 341. – Оп. 1. – Спр. 79. – арк. 39.
27. Там само – Ф. Р – 352. – Оп.1. – Спр.393. – арк.47.
28. Там само. – Ф.Р – 1246. – Оп.13. – Спр. 4. – арк.1.
29. Курносів Ю.О. Нариси історії української інтелігенції. У 3-х кн. Кн.ІІ. – К., 1994. – 39 с.
30. Державний архів м. Києва. – Ф. Р. – 341. – Оп.1. – Спр.1. – арк.4.
31. Там само – Ф. – Р 341. – Оп. 1. – Спр. 1784-а. – арк.28.
32. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7932. – арк. – 76.о
33. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. – Ч. 1. – К., 1967. – 252 с.
34. Там само. – С. 253-254.
35. ЦДАГО України. Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 7888. – арк.3.